

Rudi Rizman**PROBLEMA MODERNOSTI
IN MODERNIZACIJE V KONTEKSTU
TEORETIČNE SOCIOLOGIJE**

Prispevek se ukvarja z vlogo, ki jo imata pojma modernosti in modernizacije v sociologiji. Za boljše razumevanje obeh pojmov, je avtor predstavil njune pogloblitve referenčne. S prepoznavanjem glavnih strukturalnih determinant procesov modernizacije, je mogoče preseči staro paradigmo modernizacije, s katero ni več mogoče razložiti novih vzorcev societalnega pluralizma. Posebej se prispevek ukvarja s problemom (in)kompatibilnosti etnične oz. nacionalne pripadnosti z nastopom (post)moderne oz. modernizirane družbe. Sociološka veda nudi validne informacije in znanja o zgodovinskih epicentrih modernosti in njenih geografskih premikih. Prispevek se sklone z orisom različnih razumevanj modernosti in modernizacije v najnovejši sociološki teoriji.

The article explores the sociological uses of the concepts of modernity and modernization. For a more comprehensive understanding of both concepts, author outlined their substantial conceptual references. With the help of identifying the main structural determinants of the processes of modernization, one can go beyond the classical paradigm of modernization which can no longer explain the new patterns of societal pluralism. Special attention is paid to the problem of (in)compatibility of ethnic/national attachment with the emergence of (post)modern(ized) society. Sociology offers valid informations on historical epicenters of modernity and its moving geographical locations. The concluding part of the article tries to identify various understandings of modernity and modernization in the most recent sociological theory.

modernost, modernizacija, sociološka teorija, teoretična sociologija**O pojmovnih referencah modernosti in modernizacije**

Polje razumevanja modernosti je dosti širše, kot se to kaže iz bolj ali manj specialnih socioloških elaboracij tega pojma. Habermasu (1981) moramo zato pritrditi, da se je družbena teorija od Marxa naprej v glavnem ukvarjala s takimi problemi modernosti, kot sta na primer diferenciacija družbe in razkroj samoniklih družbenih pojavov. Med filozofi je bil Hegel prvi, ki je pojem moderne izrecno predstavil kot novi epohalni pojem, tj. pojem »novega časa« oz. »modernega časa«. Šele v XVIII. stoletju je najbolj prodorna evropska zavest prag prestopa »nova aetas« pomaknila nazaj približno v leto 1500. Na to pomembno, v marsičem tudi simbolično letnico se je v zadnjem času oprl Modelski (1981), češ da je mogoče šele od takrat naprej govoriti o vzniku globalnih političnih sistemov (Portugalska, Nizozemska, Britanija in Združene države Amerike); ti so se v tej vlogi izmenjevali v skladu z dolžino ciklusa ta je trajal približno 120 let.

Če se vrnemo k Heglu, je načelo »novega sveta« pri njem »identično svobodni subjektivnosti«, ki se v modernem svetu izraža skozi tele štiri bistvene

modalitete: individualizem, kritika kot pravica, avtonomija delovanja in nov status filozofije kot samozavedanja ideje. Med zgodovinsko najbolj odločilne pojave uveljavljanja načela subjektivnosti spadajo reformacija, razsvetljenstvo in francoska revolucija. Luther je vrnil religijo človeku, razsvetljenstvo se je uprlo veri v avtoriteto in na ta način odprlo pot vladavini subjekta, medtem ko je francoska revolucija z inavguracijo človekovih pravic in z Napoleonovimi zakoniki za substancialno osnovo države vzela načelo svobode namesto zgodovinskih pravic (Habermas, 1988: 7-26).

V sociološki klasiki je problem modernosti najbolj okupiral ustvarjalni etos Maxa Webra. Če nekoliko poenostavimo, bi lahko rekli, da je Webra zanimalo tole »univerzalno-zgodovinsko« vprašanje: zakaj zunaj Evrope znanstveni, umetniški, državni in gospodarski razvoj ne gredo po poteh racionalizacije, ki je značilna za Zahod? Tu se je posrečila notranja in ne le kontingentna zveza med moderno in »okcidentalnim racionalizmom«. Pod racionalizacijo je Weber razumel procese »odčaranja« (**Entsauberung**) vrednot in materialnih stanj starega sveta; k temu so v največji meri pripomogle moderne izkustvene znanosti, avtonomne teorije, etika in umetnost. Poleg profanizirane kulture sta k nastajanju moderne družbe prispevali diferenciacija in institucionalizacija novih družbenih struktur ter birokratski aparat. Prek Webra je pojem modernizacije v petdesetih letih postal neobhodni in centralni rekvizit teoretične govornice v sociološki šoli, ki jo Habermas poimenuje socialno-znanstveni funkcionalizem. Pojem modernizacije obsega konvergenco medsebojno se spodbujajočih procesov, in sicer: ustvarjanje kapitala in mobilizacijo resursov, razvoj proizvodnih sil in povečevanje produktivnosti dela, okrepljeno vlogo centralnih političnih moči pri oblikovanju nacionalnih identitet, širjenje političnih pravic, rast urbanega načina življenja, pomen formalne šolske izobrazbe, sekularizacijo vrednot in norm itd. (prav tam.).

Diagnozi svojega časa (**Zeitdiagnostik**) se tudi sodobna sociologija ni mogla in ne more izogniti, pa čeprav se prek nekaterih svojih protagonistov (vzemimo samo kot primer Talcotta Parsonsa) še toliko ukvarja z najbolj generalnimi teoretskimi temami. Ali, če smo še nekoliko natančnejši, sociološka podjetnost se je dolžna tudi **ad hoc** odzivati na sodobne družbene procese in istočasno ob pomoči bolj splošnih kategorialnih pripomočkov skicirati svoje intelektualno razmerje do širših transhistoričnih tendenc razvoja globalnih družb (Shils, 1980; 58-59).

Preokupacije sociologov s pojavi tradicije, modernostjo, nemodernostjo, protimodernostjo, s postmodernostjo, modernizacijo in demodernizacijo predstavljajo (uspešen) poskus profesionalnega razumevanja družbe s pomočjo vseh treh imanentnih dimenzij: preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Že prav na začetku v petdesetih in šestdesetih letih, so teoretike modernizacije, zanimale razlike med tradicionalnimi in modernimi družbami. Pri tem so si pomagali s sociodemografskimi znaki, kot so urbanizacija, poklicna struktura, razširjenost množičnih komunikacij in podobnimi. Iz te perspektive je izhajalo, da so tradicionalne družbe v svojih bistvenih razsežjih restriktivne in omejene, medtem ko so moderne družbe ekspanzivne in adaptibilne, in sicer tako v svojem notranjem (socialnem in kulturnem) kot tudi zunanem (tehnološkem in ekonomskem) okolju.

Teorije modernizacije so pripisovale posebej važno vlogo pri nastajanju kompleksne družbene strukture organizacijski dinamiki ekonomskih, industrijskih in političnih institucij. Teoretiki modernizacije so danes že kritični do tistega skrajnega sklepanja, ki je bolj verovalo v trditev, da vodita čedalje večja razvitost in industrializacija h konvergenci družb, kot pa jo izkustveno

argumentiralo. Vizija historičnega razvoja je, kar je mogoče brez težav ugotoviti, črpala iz klasičnega evolucionizma, poleg tega pa jo je še obremenjevala teološka predpostavka, da čaka vse take družbe neka končna postaja modernosti (Eisenstadt, 1985; 11–12).

Skupne značilnosti modernizacije se nanašajo tako na sociodemografski vidik družb kot na strukturalni vidik družbene organizacije. Prvi vidik po Deutschu dobro zamenjuje pojem »družbene mobilizacije«¹ kot proces, v katerem stare družbene, ekonomske in psihološke pripadnosti izgubijo svojo moč in prepuščajo mesto novim vzorcem socializacije in obnašanja (uvajanje in privajanje na novo tehniko, stanovanjsko kulturo, potrošniške dobrine, sprejemanje množičnih medijev, opuščanje tradicionalnih poklicev v poljedelstvu, pismenost, rast narodnega dohodka, urbanizacija itd.). Moderne družbe so visoko diferencirane in specializirane v pogledu individualnih aktivnosti in institucionalnih struktur. Med najpomembnejšimi pojavi diferenciacije in specializacije vlog v najvažnejših institucijah je ločitev med vlogami, ki jih imajo posamezniki na eni strani v poklicnem in političnem svetu in na drugi strani v družini in sorodstvu. Najbolj dramatično ločitev, ki se nanaša na družino in ekonomske poklicne vloge, je povzročila industrijska revolucija; o tem se moramo nadrobno poučiti pri Marxu in Tönniesu v njegovi klasični študiji **Skupnost in družba (Gemeinschaft und Gesellschaft)** ali pa pri Simmelu v njegovih študijah o življenju v urbanih okoljih. V moderni družbi so interesi nad lojalnostjo ideologiji; istočasno je komajda še mogoče govoriti o kaki askriptivni politični pripadnosti vladarju ali skupini (Eisenstadt, 1966; 1–5).

Preveč poenostavljeno bi bilo, če bi pod modernizacijo razumeli bodisi samo institucionalni proces bodisi samo manifestacijo zavesti. Gre za bistveno več, modernizacija nastopa po eni strani kot rezultat preobrazbe institucij in oblikovanja novih mentalitet, na drugi strani pa jih tudi sama inicira ali posreduje (Berger, 1973; 119). Dosledno ločevanje družb na moderne in nemoderne je preveč togo in mehanično. Med enimi in drugimi obstajajo številni prehodi, ki kažejo specifična družbena stanja, med katerimi pa bi danes težko našli kako, ki bi popolnoma odgovarjalo opisu nemoderne družbe. Na drugi strani kontinuuma bomo enako težko odkrili družbo, ki je kompletno moderna.² Ideal modernosti je praktično dosegljiv za vsako družbo, čeprav imamo opravka s precej razširjenim predsodkom, da nezahodne kulture ne cenijo dela. Berger ugotavlja, da ne manjka obilja dokazov za to, da so ljudje kjerkoli na svetu sposobni za sistematično delo, za priučitev najsodobnejših metod in za pridobitev najzahtevnejših tehnoloških znanj. V Latinski Ameriki in Afriki se na primer naključni popotnik ne bo mogel načuditi sposobnosti ljudi za težko vzdržljiva in naporna dela. Seveda poteka to delo po ritmu, različnem od tistega, ki ga poznamo na zahodu. V začetnih fazah modernizacije internalizira kognitivni in normativni svet, ki je lasten moderni ekonomiji, le manjše število posameznikov (»marginalni tipi«).

Marion J. Levy (1967; 192), ki spada med pionirje teoretikov modernizacije, je zelo zgodaj opozoril na pretirano poenostavljena in naivna (»naiveté«) razumevanja modernizacije. V tej zvezi se običajno delajo naslednje napake: prvič, vzorca relativno modernizirane družbe ni mogoče preprosto uporabiti za družbo, ki bi to šele hotela postati; drugič, prerekviziti, ki jih uporablja dežela z zapozneno modernizacijo (»latecomer«), zaradi različnih historičnih temeljev niso nujno primerni za drugo deželo z morebitnim zaostankom napredovanja k moderni družbi; in tretjič, sploh pa je napak, če primerjamo (in iz tega izpeljujemo sklepe) dve deželi, od katerih je ena vstopala v moderno družbo v daljšem časovnem razdobju, medtem ko to dela zapoznela radikalno

in hitro, predvsem pa s posredovanjem revolucionarne politične volje. Ta različna izhodišča, kot ugotavlja Levy, ne morejo sama po sebi onemogočiti težnja k moderni družbi. Pri tem ji je v močno oporo niz generalizacij, ki veljajo za vsako, pa naj bo še tako »singularno« družba, tj. da ni nobena ravnodušna do materialnih dobrin, da zna vsako ljudstvo dobro razlikovati, kdaj mu gre dobro ali slabo, da se ljudje vsepovsod in vedno raje zavzemajo za blaginjo kot pa za revščino.

Do tega trenutka so nas zanimali kognitivni odgovori na izzive modernizacije. Je pa še ena kognitivna raven, ki vpliva na potek modernizacije, tj. ideologija. Nekatere ideologije so v oporo modernizaciji, druge ji izrecno nasprotujejo (izraz nezadovoljstev, ker procesi racionalizacije neusmiljeno rušijo tradicionalne vrednote). Na koncu imamo še ideologije, ki se skušajo dvigniti nad modernizacijo v imenu takih vrednot, ki da so neodvisne od tega epochalnega procesa. V bolj manihejsko zaznamovanih družbah bomo našli ideje, ki vidijo v modernizaciji bodisi odrešitev **par excellence** bodisi prekletstvo. V prvem primeru daje ideologija legitimnost ukrepom, ki imajo za cilj spodbujanje modernizacije, medtem ko se v drugem primeru išče in seveda tudi najde samo dehumanizacijske posledice modernizacije, ki se ji je treba potem z vsemi močmi upreti.

Procesi demodernizacije, ki jim je podleglo ne tako malo število držav (vzemimo primere realsocializmov ali drugih vrst totalitarizmov oz. avtoritarnih sistemov, od katerih so nekateri pred tem stanjem že dosegli zavidljivo stopnjo modernizacije) bi si morda zaslužili vsaj toliko teoretične pozornosti, kot jo družbena teorija običajno namenja paradigmi modernizacijskega razvoja. Če razumemo socializem kot kombinacijo skupnosti (**Gemeinschaft**) in napredka oz. kolektivne solidarnosti in razvoja (Berger, 1973;171), potem ne more presenečati njegovo ambivalentno razmerje do modernizacije, ki ga navadno njegove skrajne eshatološke različice v negativnem smislu le še poglobijo.

Strukturne determinante procesov modernizacije

Ukvarjanje z modernizacijo bi bilo vse preveč omejeno, če bi bilo pozornost samo na pomene, ki jih ima ta za posameznike, ali samo s psihološkega stališča. Čeprav imajo sociologi tudi v tem primeru evidentne težave z definicijami modernizacije, pa ni sporno, da se ta pojav nanaša na poglobitve strukture, ki določajo razvojno usodo neke globalne družbe. Ko govorimo o modernizaciji, imamo pri tem v mislih moderno tehnologijo, različne vzorce institucionalnega in ekonomskega razvoja, moderne politične ideologije ter načine izražanja političnega nezadovoljstva in participacije (Eisenstadt, 1987; 1). Isti avtor nas opozarja, da se vzporedno z difuzijo modernizacije po vsem svetu, in ki se je najprej začela na zahodu, povečujejo težave, kaj razumeti pod tem pojmom. Kako pojasniti velike razlike, kar zadeva strukturne, ideološke in institucionalne vidike modernih družb, ne nazadnje tudi razlike med tistimi, ki so na približno enaki stopnji razvitosti? Sociologija je na to vprašanje odgovorila s tem, da je poudarila veliko vlogo, ki jo imajo v teh procesih različne tradicije.³ In kot drugo, v ospredje je potisnila dinamiko mednarodnega, še posebej kapitalističnega sistema kot glavnega dejavnika, ki vpliva na variabilnost in dinamiko različnih modernih in modernizirajočih se družb (prav tam, 4).

Liberalizmu in marksizmu je skupno, da locirata vznik moderne družbe oz. njenih modernih struktur in mentalitet v XIX. stoletje. Politični, ekonom-

ski in ekološki vzorci, ki so se v tem času izoblikovali na Zahodu so kmalu zatem začeli svoj planetarni pohod. Bolj ortodoksne razlage modernizacije so njeno objektivno tendenco često reducirale na »westernizacijo«, modernizacija da je pač tisto, kar lahko vidimo v Londonu ali Cambridgu, kot je z nekaj pretiravanja Tiryakian (1985; 133) označil Spencerjevo, Lernerjevo in Deutschevo razumevanje tega pojava. Moderno družbo spremljajo seveda tudi neugodne posledice, za katere ne moremo samo reči, da so »stranski proizvodi«, ki nimajo ničesar opraviti z modernostjo, kot so to na primer svetovne vojne, nevarnosti termonuklearnega konflikta, uničevanja okolja, problemi človekove varnosti nasploh, še posebej v urbanih sredinah, itd.

Z vidika družbenih struktur je očitno, da modernost ni stanje – **hic et nunc** vsakdanjika, saj vnaša vanj permanentno negotovost, inovacije in vsakršne prelome. Modernost moramo razumeti iz perspektive svetovnega zgodovinskega procesa, kar pomeni, da mora vsaka posamezna država pri institucionalizaciji inovacij in konfliktov upoštevati mednarodno okolje (torej njegovo »konvertibilnost«, kompatibilne standarde itd.). Seveda je ta »omejitev« še vedno dovolj široka, da ne ogroža avtonomije, ko gre za oblikovanje kognitivnih, moralnih oz. etičnih in tehnoloških predpostavk pri reguliranju razvoja neke konkretne družbe. Pri tem so nekatere družbe bolj in druge manj uspešne: uspešnejše med njimi postanejo privlačne tudi za druge in zato lahko govorimo o t. i. »referenčnih družbah« (prav tam, 134). Taka »intercivilizacijska srečanja« imajo v zgodovini in še danes dosti pomembnejšo vlogo, kot so to pripravljene priznati avtarkične (nacionalistične) ideologije ali pa to uspe pojasniti analitičnim paradigmam v sociologiji. Poleg sintagme pluralnosti poti v modernost moramo upoštevati še nekatere skupne predpostavke, tj. svetovni historični okvir, v katerem ti procesi potekajo.

V svetovnozgodovinskem procesu se modernost pojavlja kot ciklusni pojav in ne kot linearna variabla ali celo kot konstanta. Opirajoč se na študije Modelskega, Nelsona in druge Tiryakian ugotavlja, da se modernost v svetovnozgodovinskem procesu pojavlja tako v valovih kot tudi s cikličnimi spremembami v epicentrih modernosti. Sociologijo v tej zvezi zanimajo strukturalni prelom in inovacije v najrazličnejše sfere tistega, kar ta veda običajno razglaša za **human condition**, to pa so kognitivni načini znanja, tehnološki načini produkcije, družbene oblike organiziranja, estetsko reproduciranje in predstavljanje realnosti itd. (prav tam, 135).

Za razumevanje sodobnega sveta ne zadošča več klasična paradigma modernizacije. Eisenstadt (1987; 5–11), ki je sam prehodil dolgo pot od klasične k sodobnejši, pluralni koncepciji modernizacije, ugotavlja, da je treba staro teoretično paradigmo obogatiti z Marxovimi prispevki (predvsem z njegovo analizo azijskega produkcijskega načina), z Gramscijem, predvsem pa z Webrom,⁴ pri čemer ima v mislih predvsem njegove ugotovitve o notranji dinamiki različnih civilizacij. Iz Webrove teoretične perspektive je mogoče izluščiti univerzalne črte moderne civilizacije, še posebej njene ekonomske komponente, in na drugi strani številne odzive nanjo, ki se kažejo prek najrazličnejših simboličnih, ideoloških in institucionalnih variabel. Evropska izkušnja je v tem pogledu brez dvoma najpomembnejša, vendar je samo ena od specifičnih civilizacijskih paradig, ki je s svojim razširjanjem po vsem svetu obenem prispevala k njeni substancialni pluralizaciji. Posebne značilnosti evropskega tipa modernosti se kažejo v oblikovanju nacionalne kulture, učinkovite ekonomije, civilne družbe in nacionalne države, v kateri pomeni »racionalna« ekspanzija predvsem to, da sta družbeni in politični red utemeljena na načelu svobode. Evropska ekspanzija je, ne da bi to sama hotela ali se tega zavedala,

povzročila nastanek množstva svetovnih sistemov, od katerih se vsak zase obrača k več središčem impulzov modernizacije in določa tudi sam dinamiko svojega razvoja.

Enako kot v svetovnozgodovinskem okviru, sproža modernizacija tudi v ožjih »nacionalnih« okvirih pluralne učinke. Vzemimo za primer usodo etničnih skupin oz. identitet v družbah, ki so šle ali še grejo skozi korenite procese modernizacije. Na začetku petdesetih let je Deutsch (1953) zagovarjal značilno tezo teoretikov modernizacije, po kateri pomeni ta prehajanje od partikularističnih k univerzalističnim identitetam. K temu naj bi najbolj odločno prispevali razvoj množičnih komunikacijskih sistemov, množično izobraževanje, intenzivna prostorska in družbena mobilnost itd. Med identitetami, ki so bile zapisane bolj ali manj hitremu odmiranju, so bile na prvem mestu omenjene etnične identitete. Podobna predvidevanja je na drugi strani delil marksizem, v tem primeru naj bi etnične identitete odmrle v korist razrednih. Danes ne potrebujemo več kakšne posebne bistrumnosti, da ugotovimo, da se je v nasprotju z omenjenimi pričakovanji etnična zavest vsepovsod, še posebej pa v modernih družbah, le še utrdila.

Etnična pripadnost in modernizacija se ne izključujeta. Znani so primeri modernih družb, v katerih so kolektivne identitete bodisi izginjale bodisi dočakale svojo pravo renesanso, kar je bilo v prvi vrsti odvisno od specifičnega societalnega konteksta, ne pa od tega, da gre preprosto za moderno družbo. Kljub temu optimističnemu sporočilu, imamo, žal, le peščico pluralističnih družb, ki ne izenačujejo državljanstva z nacionalnostjo in v katerih je država ne le naklonjena hkrati več kolektivnim identitetam temveč le-te tudi neposredno podpira. (Parming in Yan Cheung, 1980; 138).

Walker Connor (1972; 319–355) spada med redke sociologe, ki so se lotili obravnave etničnega separatizma oz. nacionalizma z vidika teorije modernizacije. Izhaja iz enostavne ugotovitve, da je večina modernih držav »pluralnih«. Z »nacionalno državo«, o kateri je toliko govora, se lahko pohvali samo 12 (kar je okrog 9 %) držav od skupnega števila 132 (leta 1971). 53 držav (okrog 40 %) združuje prebivalstvo, ki pripada 4. do 5. večjim etničnim skupnostim. Priložnosti za etnične konflikte torej še dolgo ne bo manjkalo; modernizacija, ki omogoča difuzijo radikalizirane etnične zavesti – nacionalizma, jih utegne le še poglobiti.⁵ V nasprotju z Deutschem je Connor pravilno ugotovil, da širjenje komunikacij prispeva k etničnim in kulturnim konfliktom.⁶ Modernizaciji gre zasluga za pojav etnične renesanse, vendar ne smemo zanemariti tega, da ima etnonacionalizem tudi (če že ne predvsem) sam na voljo močne naboje za svojo lastno difuzijo (Smith, 1981; 61). Z druge strani je tudi razmerje etnije do modernizacije ambivalentno: v posameznem primeru bodo etnične zahteve terjale ekonomsko avtonomijo, zopet v drugem pa lahko etnične strasti prevladajo nad ekonomskimi interesi. Neenakomerni razvoj modernizacije prav tako generira nacionalistične sentimente in si zasluži posebno sociološko raziskovanje, tako kot jo je opravil Gellner (1964). Za zdaj omenimo Gellnerjevo tezo, ki obeta plodno raziskovanje etnične problematike v razmerah modernizacije. Po tej tezi lahko kultura in z njo etnični sentimente kot vezivo moderne družbe nadomešča socialne strukture, ki jih je najedla modernizacija.

Zgodovinski epicentri modernosti in njene perspektive

O začetkih modernosti⁷ kot svetovnozgodovinskega procesa obstajajo, odvisno od uporabljenih kriterijev, različna mnenja. Tiryakian (1985) je modernost postavil v čas, ko se pojavi zavest o svetovnozgodovinskem procesu; to je dosti pozno v družbenem razvoju človeka. Prvi epicenter tako predstavljata dve pomembni središči modernosti: Grčija in Izrael. V obeh družbah se prvič srečamo s samorazumevanjem svetovnozgodovinskega procesa. Medtem ko je Grčija z razvitjem teoretskega mišljenja dala prvi prispevek racionalizaciji sveta, pripada Izraelcem zasluga, da so prvi vzpostavili posebno razmerje med neko etnično skupnostjo in božanstvom. Avtoriteta, tudi avtoriteta božanstva, tukaj ni več odtrgana od človekovega nenehnega spraševanja in civilizacijske inovacije, ki se opira na dogovor med dvema sporazumevajočima se stranema.

Iz vzhodnega Sredozemlja se je epicenter modernosti preselil v Rim. Rimski imperij je uvedel zavidljivo stopnjo učinkovitosti imperialne organizacije, dosegel je visoko raven tehnološke razvitosti, kodificiral pravila, še posebej v zvezi z lastnino, in kompleksni pravno-racionalni red. Rimski imperij je nenazadnje predstavljal prostor, na katerem se je pojavila nova svetovna religija – krščanstvo, to je pozneje prek svoje zahodne različice uveljavilo nove forme modernosti v življenje. Tako kot judaizem je imelo tudi krščanstvo ambivalenten odnos do empiričnega sveta. Najprej trdi, da otroci Boga niso »od tega sveta«, temveč od »nebeškega kraljestva«, istočasno pa je bila vsem ljudem podeljena pravica, da razglašajo vsemu svetu »dobro novico« o prihodu Mesije, kar je pomenilo močno sredstvo za mobilizacijo množic. Naslednji element modernosti je krščanstvo na zahodu prispevalo s poudarjanjem odrešitve kot nečesa, kar zadeva bolj posameznika kot skupnost.

Po razpadu rimskega imperija se je Evropa za daljši čas zaprla pred modernostjo, medtem ko je razvoj civilizacije cvetel na Kitajskem in v muslimanskem svetu. Med desetim in trinajstim stoletjem je Zahodno Evropo zajel nov val modernosti, ki se je od Firenc in Benetk širil proti Severu in Severozahodu: Okcitaniji, Kataloniji, severni Franciji, Nizozemski, Belgiji in proti nemškimi deželam. Nosilec tega tipa modernosti so urbani centri, ki so si izborili avtonomijo pred tradicionalnimi političnimi avtoritetami. Tu se je poleg vojaške aristokracije in duhovništva čedalje bolj uveljavljala mlada buržoazija. Dodajmo še razcvet visokošolskega študija kot **studium generale** v XIII. stoletju, ki je dvesto let pozneje pripeljal do univerz. Moderna univerza je tako prvič postala mesto »institucionaliziranega znanja« in dobila pravico do tega, da sama odloča o tem, kaj bo raziskovala. Bologna je postala model univerze za Južno Evropo in Pariz za Severno. S sistematičnimi raziskovanji rimskega in kanonskega prava so se ukvarjali v Bologni, s teologijo in filozofijo v Parizu ter z znanostjo in matematiko na Oxfordu. Univerza je prvič ponudila možnost za institucionalizacijo delovanja znanstvenikov in za kodifikacijo njihove vloge in ravnanj. Srednjeveške univerze⁸ so tudi zgodnji prototip moderne »transnacionalne korporacije« z »reprezentativno vlado« v tej kompleksni institucionalni zgradbi na čelu. Na podlagi načela **ius ubique docendi** je bil nosilec diplome iz **studium generale** dan akademski privilegij, da učijo na drugih univerzah, ne da bi morali zato prej opraviti še kakšne dodatne preizkuse svojih pedagoških kvalifikacij.

Srednjeveško obdobje je kontekst modernosti postopoma selilo iz Južne v Severno Evropo. Ta proces, ki preseneča, če se zavedamo strateške vloge, ki

jo je imelo Sredozemlje v svetovni zgodovini, morda najboljše ponazarja zaton Univerze v Bologni in vzpon pariške univerze. Naslednje obdobje modernosti se je začelo približno na sredini petnajstega stoletja. Spodbudile so ga nove tehnologije, ki so sicer nastajale tudi zunaj Evrope, vendar so jih samo na Zahodu sistematično razvijali in eksploatirali. Med njimi omenimo na prvem mestu iznajdbo tiska; ta je odprla pot množičnim medijem in širjenju informacij, napredku v vojaški tehnologiji (racionalna aplikacija strelnega orožja) in novim tehnologijam, ki so pospešile transport po morjih in ki so po Braudelovih besedah omogočile prevlado Evrope nad svetom. Seveda se upravičeno zastavlja vprašanje, zakaj je samo Evropa izkoristila prednost novih tehnologij, saj bi lahko isto storili tudi Kitajci ali muslimanski svet. Braudel odgovarja, da leži odgovor na to vprašanje v veliki transformaciji zavesti na Zahodu, ki je po eni strani kopičila praktična odkritja in po drugi strani z odločno voljo uveljavljala svojo dominacijo nad svetom; pri tem ji je prišel prav vsak razpoložljivi delec energije (Braudel, 1981; 415). Temu vprašanju ali bolje uganki »moderne modernosti« je, kot je znano, posvečen največji del Webrovih socioloških preokupacij.

Konec XVI. stoletja se je končal prehod modernosti iz Sredozemlja, ki se je začel z nastopom srednjeveške civilizacije. Tehnološka prednost in z njo hegemonija, ki si jo je Evropa zagotovila pred več kot tremi stoletji, je dosegla svojo najvišjo točko pred prvo svetovno vojno. Potem se je epicenter modernosti od osi Berlin-Pariz-London postopoma premeščal čez Atlantik v Združene države Amerike. Ameriška ekonomska, tehnološka, znanstvena in kulturna hegemonija v svetu je po drugi svetovni vojni dobrih dvajset let skoraj brez vsakršnega enakovrednega nasprotnega izziva uveljavljala svojo različico institucionalizirane modernosti. Kljub nadaljnemu substancialnemu tehnološkemu razvoju (posebej mislimo na računalniško revolucijo) in eksponencialnemu razvoju znanosti so Združene države in z njo ves Zahodni svet po Tiryakinu (1985; 142-144) vstopile v krizo, za katero predlaga isti avtor tri možne scenarije izhoda. Prvi scenarij napoveduje nazadovanje modernosti analogno zatonu Rimskega imperija. Vendar avtor pripominja, da tega procesa ni treba razumeti samo negativno, ker ni nujno, da so na primer Rimljani v petem stoletju živeli slabše kot v drugem stoletju. Drugi scenarij napoveduje eshatološki razplet: bodisi termonuklearno vojno med ZDA in SZ bodisi nenasilni, »magično-sekularni« preobrat, ki bi pomenil ponovno renesanso modernosti na Zahodu ali vsaj v ZDA.

Najbolj se zdi Tiryakianu verjeten tretji scenarij. Kot je bilo razvidno iz dosedanjega izvajanja, je modernost v zgodovinskem razvoju vseskozi premeščala svoje epicentre – in sicer na splošno proti Zahodu. V zadnjem času smo pričali premeščanju modernosti čez Pacifik. Japonska se je v novejšem času dokopala do statusa industrijske in ekonomske velesile, epicenter modernosti pa poleg te vključuje še naslednje države: Tajvan, Južno Korejo, Singapur, Hong Kong in Malezijo. Vse omenjene države se lahko pohvalijo z nadpovprečno stopnjo industrijske rasti in produktivnosti, uspešnim transferom in izkoriščenostjo visokointenzivne tehnologije, razvito kulturo, tradicijo in skoraj stoddostno pismenostjo. Skratka, omenjene države Vzhodne Azije imajo vse potrebne prerekvizite za naslednjo fazo modernosti in postajajo s tem že danes »referenčne družbe«, ki ponujajo nove socialne strukture, kognitivni razvoj, paradigme mišljenja in raziskovalnih programov ne le državam v razvoju, temveč tudi Zahodu samemu.

Razumevanje modernosti in modernizacije v novejši sociološki teoriji

V sedemdesetih letih je teorija societalne modernizacije v sociologiji in drugih družboslovnih disciplinah izgubila svoj prvotni prestiž. Že na koncu šestdesetih let so se začela pojavljati najprej mnenja in kmalu zatem apriorne trditve, da se s strogo »objektivnim« pristopom, ki uporablja eksaktne indikatore societalne modernizacije, ne da pretirano veliko pomagati. Na uporabljanje dihotomne paradigme tradicija – modernost so bile naslovljene kritike, da podlega ahistoričnemu in evropocentričnemu gledanju. Med uglednimi sociološkimi imeni (Tiryakian, 1985; 132) so se lahko slišale trditve, da gre za zastarel pogled, čeprav so v isti sapi svarila pred poenostavljenimi in apriornimi kritikami. Tako je taisti kritik kot primer plodne uporabe koncepta modernizacije omenil obsežno Moorovo (1979) študijo o globalnih procesih racionalizacije. Netti in Robertson (1968) sta poskušala »rešiti« koncept modernizacije s tem, da sta v analizo tega pojava uvrstila pluralne subjektivne in kulturne vsebine. Kljub tem inovacijam so se v sociologiji še naprej vztrajno širili glasovi, da se je modernizacija diskreditirala z njenim reduciranjem na »westernizacijo« in legitimizacijo izkoriščanja tradicionalnih družb v Tretjem svetu. S. N. Eisenstadt, ki je proučevanju modernizacije v skoraj treh desetletjih dal največji prispevek med sociologi, je v svoji najnovejši študiji (1987) mnogo bolj previden, ko omejuje (običajno univerzalistično in planetarno) razumevanje procesov modernizacije na samo »specifični civilizacijski pojav«.

Upadanje zanimanja za teorijo modernizacije v sedemdesetih letih je mogoče povezati tudi z izgubljanjem lastnosti dominantne ideologije, ki jo je liberalizem užival med zahodnimi družboslovci v preteklosti. Teoretiki, ki so zagovarjali to analitično paradigmo tudi nikoli niso znali rigorozno razlikovati med modernostjo in modernizacijo; naivna tautologija, da je modernizacija enostavno »proces postajanja modern« ni ravno pretirano prepričljiva. Prav tako ni nič bolj prepričljiva raba modernosti oz. modernizacije, če ne ve povedati kaj bistveno več od tega, da je nasprotje drugega pojma – tradicije. (Tiryakian, 1985; 132). Vendar bi bilo preveč enostransko, če bi take in podobne kritike naslavljali le na teoretike modernizacije. Kritike povečini kažejo na nezadovoljstvo s stanjem in dosežki sociološke profesije v celoti. Theda Skocpol (1987), ki spada med radikalnejše kritike sodobnih usmeritev v makrosociologiji in sploh metateorije v sociologiji, je prepričana, da je morda le politična sociologija (in z njo tiste študije modernizacije, ki se uvrščajo v to sociološko poddisciplino – omenja primer Eisenstadtove študije o **Političnih sistemih imperijev**) izjema, ki ji omenjene kritike ne morejo dosti do živega.

Teorija modernizacije po teh kritikah, od katerih so mnoge prihajale iz nje same, ni ostala neprizadeta. Na obtožbo, da je ahistorična, se je odzvala tako, da je začela večjo pozornost posvečati pomenu historične kontinuitete pri oblikovanju družbenega razvoja ali pa je sploh predpostavila enkratnost zgodovinske izkušnje modernega obdobja. Modernizacije na ta način ni bilo več mogoče razumeti kot univerzalnega procesa, ki je inherenten naravi vsake posamične družbe. Tak pristop je v nadaljevanju omogočal razumevanje vloge, ki jo imajo različne moderne in modernizirajoče družbe v svetovnem sistemu (Eisenstadt, 1985; 13).

V zadnjem desetletju se je v mednarodni sociologiji močno razmahnilo komparativno makrosociološko raziskovanje. Svetovna zgodovina je ponovno postala referenčni okvir analiz, ki jih je terjalo tako raziskovanje. Sociolo-

gija je na ta način ponovno rehabilitirala pristop, ki je bil sicer značilen za njene ustanovitelje: Comta, Spencerja, Durkheima, Webra, Marxa in Tocquevilla. Skoraj v istem času je to novo in kompleksnejše razumevanje modernosti oz. modernizacije začela intelektualno izzivati paradigma postmoderne zavesti. Kot nas poučuje Eisenstadt (1987)⁹ je ta nova sociološka vizija, opirajoč se na Vicoja, Diltheya, Wittgensteinovo pojmovanje »jezikovnih iger« (**language games**), in pozneje še Foucaulta in Lyotarda, načelno zanikala validnost znanstvenega razlaganja sveta, vsakršni futurološki potencial stroke, ali sploh kako skupno prihodnost za vse človeštvo, idejo progressa, in je namesto tega uvedla v sociologijo koncept pluralnih prihodnosti (**multiple futures**). Ne ravno zanemarljivo število sociologov se je odreklo komparativnim in makrosociološkim analizam in so se raje lotili sicer zanimivih in prav gotovo koristnih analiz vsakdanjega življenja in mikrostruktur.

Na prvi pogled nimata omenjena pristopa, od katerih en (znova) odkriva državo, revolucijo in družbena gibanja, nič skupnega z drugim, ki analizira mikrostrukture vsakdanjega življenja. Vendar bo natančnejši uvid pokazal na nekaj pomembnih skupnih analitičnih predpostavk. Prvič, zavrača se poenostavljeno evolucionistično stališče (s katerim je na primer teorija konvergenca v šestdesetih letih »obremenjevala teorijo modernizacije). Drugič, večina del ne sprejema več teze, da je družba »zaprt sistem«, kar je bilo značilno za funkcionalno-strukturalistično šolo. Namesto tega raje govorijo o skupinah in mrežah (networks) kot nosilcih različnih materialnih in nematerialnih interesov posameznih akterjev v družbi. Makrosociološki prijemi poleg tega še naprej vztrajajo, čeprav tokrat obogateni z novimi teoretičnimi izkušnjami, na komparativni in historični analizi institucij, kot so to na primer mesta, politična središča, religiozne institucije in razredi. Tudi civilizacija je še vedno pomemben element komparativne oz. makrosociološke analize; pri tem je mogoče v glavnem razumeti njihove medsebojne (inter)societalne in (inter)civilizacijske odnose.

Med teoretične rezultate teh skupnih prizadevanj moramo šteti dela, ki se ukvarjajo s problemom (**Problemstellung**), ki je danes morda vsaj toliko zanimiv, kot je bil že omenjeni Webrov problem, tj. pluralnimi vzorci (**multiple patterns**) modernosti. Eisenstadt (prav tam) uvršča sem analize Luciena Pyeja (1986) o politični kulturi in dinamiki različnih azijskih družb in še nekaj drugih del, ki na podobno inovativen način tematizirajo problem političnega razvoja (Weiner in Huntington, 1987). Vsa omenjena dela podčrtujejo važnost razumevanja dinamike različnih modernih družb oz. družb, ki bi to hotele postati, interakcije med različnimi kulturnimi predpostavkami, ideološka razsežja modernosti (kot na primer enakost, participacija in pozitivno vrednotenje tehnologije) in medsebojna prepletanja na eni strani med različnimi ekonomskimi, političnimi, demokratičnimi in kulturnimi in na drugi strani ideološkimi internacionalnimi sistemi.

V svoji razpravi o postmoderni sociologiji si je Bauman (1988) zastavil vprašanje, zakaj potrebujemo sedaj še postmodernizem. Ali sociologiji ne zadostujeta pojma postkapitalistične ali postindustrijske družbe? Problema seveda ne moremo odpraviti z odgovorom, ki ga je v neki drugi zvezi dal Gordon Allport, češ da sociologi nikoli ne rešijo svojih problemov, temveč da se jih prej naveličajo. Za Baumana pomeni postmodernost sinonim za permanentnost in ireducibilnost pluralizma kultur, skupnostnih tradicij (**communal traditions**), ideologij, oblik življenja (**forms of life**) ali »jezikovnih iger«. Zato ni mogoče reči, da je z nastopom postmodernistične zavesti modernosti odklenkalo. Nasprotno, obe optiki, če reduciramo oba »izma« na to, se dopol-

njujeta: drugi je dozorel v prvem in s postmodernističnimi »očali« bolje vidimo tudi samo modernost. Zgodba o modernosti je zgodba o povečevanju avtonomije človeka, vendar ne tudi avtonomije, ki bi pomenila zanikanje solidarnosti ali ki bi pognala človeka v osamljenost. Dogma modernosti zato potrebuje »korektiv« in ena od ponudb, da je to postmodernizem, je v tem trenutku v teoretičnem obtoku. Ali je to kredibilna ponudba, je (še) treba prepustiti teoretičnemu razglabljanju in seveda – času. Medtem ugledni zagovorniki analitične paradigme modernizacije že razglašajo spravljivost, še več: postmodernizem utegne odgovoriti na vprašanje, kakšni pluralni prihodnosti gredo nasproti današnje moderne družbe (Eisenstadt, 1987; 608)?

OPOMBE

- 1 Zanimivo je, da si ta pojem pri nas težko utira pot v družboslovno izrazoslovje. Tako je bolj prepuščen vojaškemu jeziku (vpoklic v vojsko, vojno stanje in podobno), čeprav izvira pojem iz bančništva in se je medtem v zahodni sociologiji že standardno utrdil.
- 2 Marion J. Levy raje uporablja izraz relativno modernizirane in relativno nemodernizirane družbe, da bi se na ta način izognil eshatološki obremenitvi koncepta modernizacije (Levy, 1967; 190).
- 3 O problemu sociološkega razumevanja tradicije razpravlja najbolj avtoritativno E. Shilsa (1980; 50–57).
- 4 Glej o tem sistematičen prikaz Webrovega teoretskega prispevka ob slovenski izdaji temeljnega Webrovega in klasičnega sociološkega dela (Adam, 1988; 209–224).
- 5 Karl Kautsky je na nekem mestu »napovedal«, da bo uvedba železnice spodbujala sovraštvo med različnimi nacionalnimi pripadniki.
- 6 Spomnimo na tem mestu na običajni politični stereotip pri nas, kako bi lahko boljše medsebojno poznavanje med narodi in narodnostmi prispevalo k odpravljanju nesporazumov ali celo težjih konfliktov med njimi.
- 7 V tem delu prispevka se predvsem opiramo oz. povzamemo razpravo uglednega ameriškega sociologa Tiryakiana, ki je ena redkih socioloških sintez zgodovinske evolucije modernosti. Poleg tega smo konzultirali še nekaj drugih del, predvsem pa Eisenstadta (1963), Shilsa (1980) in **Svetovno zgodovino** (1976).
- 8 Studenti so bili na njih organizirani v različne »nacije«, nacionalni razločki in »interesi« pa so bili že posebej evidentni, ko je šlo za izvolitev tega ali onega kandidata za rektorja univerze in ob drugih pomembnih odločitvah na univerzi.
- 9 Obsežneje bomo črpali iz tega Eisenstadtovega prispevka, ki je obenem avtorjeva kritična refleksija na prehojeno pot teoretika modernizacije.

LITERATURA

1. Adam F. (1988): »K Webrovi Protestantski etiki in duhu kapitalizma«, v Weber (1988). Str. 209–224.
2. Bauman Z. (1988): »Is There a Postmodern Sociology?«. Theory, Culture and Society V: 217–37.
3. Berger L. B. (et al.) (1973): The Homeless Mind. Modernization and Consciousness. New York: Vintage Books.
4. Braudel F. (1981): Civilization and Capitalism (Vol. 1). New York: Harper and Row.
5. Chekki D. A. (1987): American Sociological Hegemony. Transnational Explorations. New York: Univ. Press of America.
6. Connor W. (1972): »Nation-building and Nation-destroying. World Politics 24: 319–55.
7. Craib I. (1984): Modern Social Theory. From Parsons to Habermas. Brighton: Harvester Press.
8. Deutsch K. (1953): Nationalism and Social Communication. New York: J. Wiley.
9. Eisenstadt S. N. (1965): Essays on Comparative Institutions. New York: John Wiley; (1966): Modernization: Protest and Change. Englewood Cliffs: Prentice Hall; (1969): The Political Systems of Empires. The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies. Toronto: Collier; (1976): The Form of Sociology – Paradigms and Crises. New York: John Wiley.
10. Eisenstadt S. N. in Helle H. J. (1985): Macro-Sociological Theory. Perspectives on Sociological Theory. Vol. 1. (editors). Sage Studies in International Sociology 33.

11. Eisenstadt S. N. (ed.). (1987): *Patterns of Modernity. Vol. I in II (The West in Beyond the West)*. New York: N. Y. Univ. Press; (1987): *Contemporary Sociology. »Macrosociology and Sociological Theory. Some New Directions«*. Vol. 16 (5): 602–609.
12. Gellner E. (1964): *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicholson.
13. Giddens A. in Turner J. (eds.) (1987): *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
14. Habermas J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp; (1988): *Filozofski diskurs moderne. Dvanaest predavanja*. Zagreb: Globus.
15. Hoffman J. (1988): *State, Power and Democracy*. Sussex: Wheatsheaf Books.
16. Moore W. E. (1963): *Social Change*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.
17. Moore W. E. in Cook R. M. (eds.), (1967): *Readings on Social Change*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.
18. Moore W. E. (1979): *World Modernization. The Limits of Convergence*. New York: Elsevier.
19. Modelski G. (1981): »Long Cycles, Kontradije, and Alternating Innovations: Implications for U. S. Foreign Policy. V Kegyly C. W. et al. (eds.) *The Political Economy of Foreign Policy Behavior*. Beverly Hills: Sage.
20. Nettl J. P. in Robertson R. (1968): *International Systems and the Modernization of Societies*. New York: Basic Books.
21. Pye L. (1985): *Asian Power and Politics*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
22. Parming T. in Yan-Cheung. (1980): »Modernization and Ethnicity«. V: Dofny J. (ed.) *National and Ethnic Movements. Sage Studies in International Sociology*.
23. Robertson R. (1988): »Bringing Modernization Back In«. V: *Contemporary Sociology*. Vol. 17 (5): 752–734.
24. Shils E. (1980): *The Calling of Sociology and Other Essays on the Pursuit of Learning*. Chicago in London: The Univ. of Chicago Press.
25. Skocpol T. (1987): »The Dead End of Metatheory«. *Contemporary Sociology*. Vol. 16 (1): 10–12.
26. Smith A. (1981): *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
27. *Svetovna zgodovina* (1976): Ljubljana: Cankarjeva založba.
28. Tiryakian E. A. (eds.). (1970): *Theoretical Sociology. Perspectives and Developments*. New York: Meredith Corporation; (1985): »The Changing Centers of Modernity« v: Cohen E. in Lissak M. (eds.) *Essays in Honor of S. N. Eisenstadt. Comparative Social Dynamics*. London: Westview Press (pp. 131–147).
29. Weber M. (1988): *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: SKUC in Filozofska fakulteta.
30. Weiner M. in Huntington S. P. (eds.). (1987): *Understanding Political Development*. Boston: Little Brown.
31. Zaret D. (1985): *The Heavenly Contract*. Chicago: Univ. of Chicago Press.